

ความมุ่งหมายและคำอธิบายประกอบ
ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

หมวด ๕ หน้าที่ของรัฐ
(มาตรา ๕๑ - มาตรา ๖๓)

ความมุ่งหมายและคำอธิบายประกอบ
รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐

หมวด ๕
หน้าที่ของรัฐ

ความมุ่งหมาย

(๑) ด้วยเหตุที่สิทธิและเสรีภาพของประชาชนตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญที่ผ่าน ๆ มา ประชาชนมักจะได้รับในลักษณะ “นามธรรม” ผู้ใดต้องการให้เกิดผลจำเป็นต้องไปดำเนินการเรียกร้องให้เกิดเป็นรูปธรรมขึ้น ทั้ง ๆ ที่สิทธิบางประการเป็นเรื่องที่รัฐสมควรจะต้องดำเนินการให้เกิดขึ้นและเป็นประโยชน์แก่ประชาชนอย่างแท้จริง เช่น สิทธิในการได้รับการศึกษา เป็นต้น ดังนั้น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ จึงได้กำหนดให้มีหมวดว่าด้วย “หน้าที่ของรัฐ” อันเป็นหมวดใหม่ที่บัญญัติขึ้นในรัฐธรรมนูญฉบับนี้เพื่อเป็นหลักประกันให้แก่ประชาชนว่า รัฐต้องดำเนินการอันเป็นหน้าที่ของรัฐตามที่รัฐธรรมนูญกำหนด ตามกำลังความสามารถทางการเงินการคลังของรัฐ เพื่อให้สิทธิของประชาชนในเรื่องสำคัญ ๆ เกิดเป็นรูปธรรม โดยที่ประชาชนไม่ต้องเรียกร้อง

สาระในหมวดนี้หลายเรื่องเป็นการนำบทบัญญัติที่เคยบัญญัติไว้ในหมวดสิทธิและเสรีภาพของประชาชนและหมวดแนวนโยบายแห่งรัฐหลายประการมาบัญญัติไว้ในหมวดนี้* ในส่วนสิทธิและเสรีภาพจะเป็นเรื่องที่รัฐต้องทำให้แก่ทุกคน หรือเป็นเรื่องผลกระทบต่อส่วนรวม เช่น การศึกษาภาคบังคับโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย การบริการสาธารณสุข สาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ศิลปะ วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารสาธารณะ การใช้ประโยชน์จากคลื่นความถี่ของชาติ ฯลฯ บางบทบัญญัติจะเป็นเรื่องการดำเนินการของรัฐที่มีผลกระทบต่อประชาชน ชุมชน และสิ่งแวดล้อม บางบทบัญญัติเป็นเรื่องการให้ประชาชนมีส่วนร่วม เช่น การป้องกันและขจัดการทุจริตและประพฤติมิชอบ เป็นต้น

(๒) สาระที่บัญญัติไว้ในหมวดหน้าที่ของรัฐมีสภาพบังคับให้รัฐต้องปฏิบัติ ไม่เช่นนั้นอาจเป็นเหตุฟ้องร้องบังคับให้หน่วยงานของรัฐปฏิบัติได้ ดังนั้น จึงบัญญัติเฉพาะหลักการสำคัญและจำเป็น ดังจะเห็นได้ว่าการใช้ถ้อยคำจะใช้ว่า “รัฐต้อง ...” ซึ่งมีนัยสำคัญว่า เป็นการบังคับให้รัฐต้องปฏิบัติ ส่วนหมวดแนวนโยบายแห่งรัฐเป็นเรื่องทิศทางหรือแนวทางในการดำเนินนโยบายของรัฐ หากรัฐไม่ดำเนินการ ก็ไม่อาจเป็นเหตุแห่งการฟ้องร้องให้หน่วยงานของรัฐต้องปฏิบัติได้” จะมีการใช้ถ้อยคำที่แตกต่างว่า “รัฐพึง ...”

* บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๑๒ วันพฤหัสบดีที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๗

** บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๓๔ วันจันทร์ที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๕๘

(๓) หมวดหน้าที่ของรัฐ กำหนดให้ “รัฐมีหน้าที่ต่อประชาชน” เพื่อให้รัฐต้องดำเนินการในเรื่องที่กำหนดให้แก่ประชาชน “ทุกคน” หรือ “ทุกชุมชน” เป็นการทั่วไป โดยที่ประชาชนแต่ละคนหรือแต่ละชุมชน “ไม่ต้องใช้สิทธิร้องขอ” เหมือนที่ผ่านมาอีก หรืออาจกล่าวได้ว่า รัฐมีหน้าที่ทำให้สิทธิเป็นจริง รวมทั้งในกรณีที่สามารถกำหนดกลไกเพื่อให้การทำหน้าที่ของรัฐบรรลุเป้าหมายไว้ด้วย ถ้ารัฐไม่กระทำตามที่ก็จะ เป็นกรณีใจไม่ปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญ หรือถ้ากระทำหน้าที่ไม่ดี ประชาชนและชุมชนย่อมมีสิทธิติดตามและ เร่งรัดให้รัฐดำเนินการ และฟ้องร้องหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องเพื่อจัดให้ประชาชนหรือชุมชนได้รับประโยชน์ นั้นได้ ทั้งนี้ เพื่อบริการประชาชนและเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาประเทศต่อไป

(๔) สำหรับหน้าที่ของรัฐบางประการ เช่น เรื่องการอนุรักษ์ฟื้นฟูศิลปะ วัฒนธรรม การใช้ ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และเรื่องส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการป้องกันการทุจริตและ ประพฤติมิชอบ การที่กำหนดให้เป็นหน้าที่ของรัฐนั้น บางบทบัญญัติจะสอดคล้องกับการกำหนดให้เป็นหน้าที่ ของประชาชนและชุมชนด้วย ทั้งนี้ เพื่อให้รัฐ ประชาชน และชุมชนร่วมกันทำหน้าที่ให้บรรลุเป้าหมาย

บทบัญญัติรัฐธรรมนูญ	ความมุ่งหมาย
<p>มาตรา ๕๑ การใดที่รัฐธรรมนูญบัญญัติให้เป็นหน้าที่ของรัฐตามหมวดนี้ ถ้าการนั้นเป็นการทำให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนโดยตรง ย่อมเป็นสิทธิของประชาชนและชุมชนที่จะติดตามและเร่งรัดให้รัฐดำเนินการ รวมตลอดทั้งฟ้องร้องหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องเพื่อจัดให้ประชาชนหรือชุมชนได้รับประโยชน์นั้นตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ</p>	<p>กำหนดขึ้นเพื่อให้มั่นใจว่ารัฐจะทำหน้าที่ของรัฐที่บัญญัติไว้โดยประชาชนและชุมชนไม่ต้องร้องขอ หากรัฐไม่ดำเนินการตามหน้าที่ที่บัญญัติไว้ ประชาชนและชุมชนสามารถใช้สิทธิที่จะติดตาม เร่งรัด หรือฟ้องร้องหน่วยงานของรัฐได้</p>

คำอธิบายประกอบ

บทบัญญัตินี้เพิ่มขึ้นใหม่เป็นมาตราแรกของหมวด “หน้าที่ของรัฐ” อันเป็นหมวดใหม่ที่บัญญัติขึ้นในรัฐธรรมนูญฉบับนี้ภายหลังจากที่ได้รับฟังความเห็นของประชาชนที่แสดงความห่วงใยว่ารัฐหรือหน่วยงานของรัฐอาจไม่ทำหน้าที่ตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญก็ได้ และหากรัฐหรือหน่วยงานของรัฐไม่ทำหน้าที่ตามที่บัญญัติไว้แล้ว ประชาชนและชุมชนจะสามารถติดตาม เร่งรัด หรือฟ้องร้องได้หรือไม่ มาตรานี้จึงบัญญัติขึ้นเพื่อให้สิทธิประชาชนและชุมชนที่จะติดตาม เร่งรัด ตลอดจนฟ้องร้องได้ ทั้งนี้ ตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ*

* บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๑๑ วันพฤหัสบดีที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙

บทบัญญัติรัฐธรรมนูญ	ความมุ่งหมาย
<p>มาตรา ๕๒ รัฐต้องพิทักษ์รักษาไว้ซึ่งสถาบันพระมหากษัตริย์ เอกราช อธิปไตย บูรณภาพแห่งอาณาเขตและเขตที่ประเทศไทยมีสิทธิอธิปไตย เกียรติภูมิและผลประโยชน์ของชาติ ความมั่นคงของรัฐ และความสงบเรียบร้อยของประชาชน เพื่อประโยชน์แห่งการนี้ รัฐต้องจัดให้มีการทหาร การทูต และการข่าวกรองที่มีประสิทธิภาพ</p> <p>กำลังทหารให้ใช้เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาประเทศด้วย</p>	<p>กำหนดให้รัฐมีหน้าที่ปกป้องรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์ เอกราช และอธิปไตยของรัฐ โดยต้องจัดให้มีการทหาร การทูต การข่าวกรอง ที่มีประสิทธิภาพ เพื่อรักษาผลประโยชน์และความมั่นคงแห่งชาติ</p>

คำอธิบายประกอบ

(๑) วรรคหนึ่ง บทบัญญัติลักษณะนี้ได้บัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๓๔ เป็นครั้งแรก และได้บัญญัติในลักษณะนี้เรื่อยมาจนถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ โดยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ ได้เพิ่มเติมข้อความให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น กำหนดหน้าที่ของรัฐในการพิทักษ์รักษาไว้ซึ่งความเป็นชาติ อันประกอบด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ เอกราช อธิปไตย บูรณภาพแห่งอาณาเขต เกียรติภูมิ นอกจากนี้ต้องรักษาผลประโยชน์ของชาติ ความมั่นคงของรัฐ และความสงบเรียบร้อยของประชาชน ในการดำเนินการดังกล่าวรัฐต้องจัดให้มีการทหาร การทูต และการข่าวกรองที่มีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ ความว่า “บูรณภาพแห่งอาณาเขต” แปลว่า ความครบถ้วนสมบูรณ์ของอาณาเขต ซึ่งรัฐจักต้องรักษาไว้ให้ครบถ้วนสมบูรณ์อยู่ตลอดเวลาโดยจะบกพร่องมิได้ โดยอาณาเขตหมายความรวมถึงบนท้องฟ้า ใต้น้ำ ใต้อวกาศ และเขตเศรษฐกิจจำเพาะ เป็นต้น ส่วนความว่า “สิทธิอธิปไตย” มีความหมายรวมถึงสิทธิพิเศษในการแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ของรัฐชายฝั่ง^๔

(๒) วรรคสอง เป็นบทบัญญัติใหม่ บัญญัติขึ้นเพื่อให้เกิดความชัดเจน เพราะที่ผ่านมาโดยปกติการใช้กำลังทหารจะใช้เพื่อป้องกันประเทศหรือการรบ การสงครามเป็นหลักใหญ่ ต่อมาในระหว่างที่ไม่มีสงคราม ทหารได้เข้ามามีส่วนในการพัฒนาประเทศ จึงทำให้เกิดข้อสงสัยว่า สามารถใช้กำลังทหารเพื่อการพัฒนาประเทศได้หรือไม่ และจะเกิดปัญหาว่า จะขัดต่อหลักเสรีภาพของบุคคลหรือไม่ รวมทั้งการใช้งบประมาณในด้านการพัฒนา จึงบัญญัติให้ชัดเจนเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว

^๔ บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๓๔ วันจันทร์ที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๕๘

บทบัญญัติรัฐธรรมนูญ	ความมุ่งหมาย
มาตรา ๕๓ รัฐต้องดูแลให้มีการปฏิบัติตามและบังคับใช้กฎหมายอย่างเคร่งครัด	กำหนดให้รัฐมีหน้าที่ทำให้มีการบังคับใช้กฎหมายให้ได้ผลอย่างเคร่งครัด

คำอธิบายประกอบ

บทบัญญัตินี้เป็นบทบัญญัติใหม่ โดยกำหนดให้เป็นหน้าที่ของรัฐต้องดูแลให้กฎหมายมีผลบังคับใช้อย่างเคร่งครัด โดยจะต้อง “ไม่เลือกปฏิบัติ” ตามหลักทั่วไปที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญนี้ด้วย^๕

^๕ บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๑๑๒ วันพฤหัสบดีที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๕๙

บทบัญญัติรัฐธรรมนูญ	ความมุ่งหมาย
<p>มาตรา ๕๔ รัฐต้องดำเนินการให้เด็กทุกคนได้รับการศึกษาเป็นเวลาสิบสองปีตั้งแต่ก่อนวัยเรียนจนจบการศึกษาภาคบังคับอย่างมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย</p> <p>รัฐต้องดำเนินการให้เด็กเล็กได้รับการดูแลและพัฒนา ก่อนเข้ารับการศึกษาตามวรรคหนึ่ง เพื่อพัฒนาร่างกาย จิตใจ วินัย อารมณ์ สังคม และสติปัญญาให้สมกับวัย โดยส่งเสริมและสนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคเอกชนเข้ามีส่วนร่วมในการดำเนินการด้วย</p> <p>รัฐต้องดำเนินการให้ประชาชนได้รับการศึกษาตามความต้องการในระบบต่าง ๆ รวมทั้งส่งเสริมให้มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต และจัดให้มีการร่วมมือกันระหว่างรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชนในการจัดการศึกษาทุกระดับ โดยรัฐมีหน้าที่ดำเนินการกำกับ ส่งเสริม และสนับสนุนให้การจัดการศึกษาดังกล่าวมีคุณภาพและได้มาตรฐานสากล ทั้งนี้ ตามกฎหมายว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติซึ่งอย่างน้อยต้องมีบทบัญญัติเกี่ยวกับการจัดทำแผนการศึกษาแห่งชาติ และการดำเนินการและตรวจสอบการดำเนินการให้เป็นไปตามแผนการศึกษาแห่งชาติด้วย</p> <p>การศึกษาทั้งปวงต้องมุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดี มีวินัย ภูมิใจในชาติ สามารถเชี่ยวชาญได้ตามความถนัดของตน และมีความรับผิดชอบต่อครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ</p> <p>ในการดำเนินการให้เด็กเล็กได้รับการดูแลและพัฒนาตามวรรคสอง หรือให้ประชาชนได้รับการศึกษาตามวรรคสาม รัฐต้องดำเนินการให้ผู้ขาดแคลนทุนทรัพย์ได้รับการสนับสนุนค่าใช้จ่ายในการศึกษาตามความถนัดของตน</p> <p>ให้จัดตั้งกองทุนเพื่อใช้ในการช่วยเหลือผู้ขาดแคลนทุนทรัพย์ เพื่อลดความเหลื่อมล้ำในการศึกษา และเพื่อเสริมสร้างและพัฒนาคุณภาพและประสิทธิภาพครู โดยให้รัฐจัดสรรงบประมาณให้แก่กองทุน หรือใช้มาตรการหรือกลไกทางภาษีรวมทั้งการให้ผู้บริจาคทรัพย์สินเข้ากองทุนได้รับประโยชน์ในการลดหย่อนภาษีด้วย ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ ซึ่งกฎหมายดังกล่าวอย่างน้อยต้องกำหนดให้การบริหารจัดการกองทุนเป็นอิสระและกำหนดให้มีการใช้จ่ายเงินกองทุนเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว</p>	<p>เพื่อให้เกิดการปฏิรูปการศึกษาที่มีความเสมอภาคแก่คนทุกเพศ ทุกวัย ทุกฐานะ และทุกพื้นที่ ด้วยวิธีการพัฒนาตั้งแต่เด็กเล็กก่อนวัยเรียนให้สามารถมีสติปัญญาที่พัฒนาและมีวินัยที่ดีงามอย่างเสมอเหมือนกัน รวมทั้งกำหนดเป้าหมายของการให้การศึกษาและผลสัมฤทธิ์ของการศึกษา รวมตลอดทั้งการเปลี่ยนแนวคิดในการจัดการศึกษาจากการมุ่งเข้าสู่มหาวิทยาลัยให้เป็นลักษณะการศึกษาตามความถนัด โดยจัดให้มีกองทุนเพื่อใช้เป็นแหล่งเงินในการปฏิรูปการศึกษาสำหรับผู้เรียนและครู และเพื่อให้การศึกษาเป็นเรื่องการวางอนาคตของชาติในระยะยาว ซึ่งไม่ใช่การศึกษาแบบเดิม แต่เป็นบริบทการเข้าสู่คนในศตวรรษหน้า ซึ่งจำเป็นต้องมีทักษะที่แตกต่าง ทั้งนี้ การที่มุ่งให้คนมีวินัยเพื่อให้คนมีคุณภาพและทำให้การละเมิดกฎหมายไม่เกิดขึ้น</p>

คำอธิบายประกอบ

(๑) **วรรคหนึ่ง** บทบัญญัติลักษณะนี้ได้บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๑๗ เป็นครั้งแรก และได้บัญญัติในลักษณะนี้เรื่อยมาจนถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ เพื่อกำหนดหลักการให้บุคคลมีความเสมอภาคในการได้รับการศึกษา โดยรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้นำเอาเรื่องสิทธิและเสรีภาพในการศึกษามายกบัญญัติไว้ในหมวดหน้าที่ของรัฐแทน เพื่อให้มีผลในทางปฏิบัติ โดยมุ่งหมายให้ขจัดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา และทำให้โอกาสทางการศึกษาของทุกคนทัดเทียมกันอย่างแท้จริง^๖

(๒) **วรรคสอง** บทบัญญัตินี้มุ่งเน้นให้ภาครัฐจัดการศึกษาให้แก่เด็กเล็กก่อนวัยเรียนให้ได้รับการดูแลและพัฒนาอย่างเสมอภาคกันตั้งแต่ก่อนชั้นอนุบาล เพื่อมิให้เด็กเล็กที่ครอบครัวยากจนต้องล่าช้าหลังด้านการศึกษาไปตลอดชีวิตเมื่อเปรียบเทียบกับเด็กเล็กที่ครอบครัวยากจนซึ่งมีโอกาสได้รับการดูแลและพัฒนาตั้งแต่ก่อนชั้นอนุบาล แม้ภาครัฐจะมีโครงการเรียนฟรี สิบห้าปีจนถึงชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายและระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) ก็ตาม หากเด็กเล็กที่ครอบครัวยากจนไม่ได้รับการพัฒนาตั้งแต่ก่อนวัยเรียนซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สำคัญ การมีโครงการเรียนฟรีของรัฐบาลก็จะไม่เกิดประโยชน์เด็กที่มีฐานะยากจน จากข้อมูลทางการแพทย์และการศึกษามีผลวิจัยที่ตรงกันว่า วัยที่จะพัฒนาสมอง อารมณ์ และจิตใจต้องพัฒนาอย่างช้า ๒ ขวบ และก่อน ๕ ขวบ แต่เด็กเล็กในครอบครัวยากจนและในชนบท ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ ไม่มีโอกาสได้รับการพัฒนาในวัยเด็กเล็ก เมื่อถึงเวลาเรียนหนังสือจึงไม่สามารถแข่งขันได้ รัฐธรรมนูญฉบับนี้จึงได้หาแนวทางแก้ปัญหา เพื่อขจัดความเหลื่อมล้ำ และให้ทุกคนได้รับการศึกษาอย่างเท่าเทียม^๗ โดยกำหนดให้รัฐต้องดำเนินการ ดังนี้

- ดำเนินการให้เด็กเล็กตั้งแต่วัย ๒ ขวบ ก่อนเข้ารับการศึกษาชั้นอนุบาล ได้รับการดูแลและพัฒนาร่างกาย จิตใจ วินัย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา โดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย^๘

- จัดการศึกษาตั้งแต่อนุบาล ๓ จนจบการศึกษาภาคบังคับ (มัธยมศึกษาปีที่ ๓) รวมทั้งหมด ๑๒ ปี โดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย^๙

- ให้ความช่วยเหลือค่าใช้จ่ายแก่ผู้ขาดแคลนทุนทรัพย์ในการศึกษาชั้นต่อไปตามความถนัดของตน (กรณีของรัฐไม่ได้จัดให้เรียนฟรี)^{๑๐}

(๓) **วรรคสามและวรรคสี่** กำหนดให้การศึกษาทั้งปวงต้องมุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดี มีวินัย ภูมิใจในชาติ สามารถสร้างเชี่ยวชาญได้ตามความถนัดของตน (ศึกษาตามความต้องการของแต่ละคน ซึ่งมี

^๖ บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๖๓ วันอังคารที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๕๙ และครั้งที่ ๖๗ วันอังคารที่ ๑๙ มกราคม ๒๕๕๙

^๗ คำอธิบายสาระสำคัญของร่างรัฐธรรมนูญ เล่ม ๒ จัดทำโดยคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ

^๘ บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๑๕ วันอังคารที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๕๘ และครั้งที่ ๖๓ วันอังคารที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๕๙

^๙ คำอธิบายสาระสำคัญของร่างรัฐธรรมนูญ เล่ม ๒ จัดทำโดยคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ และบันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๑๕ วันอังคารที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๕๘

^{๑๐} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๖๓ วันอังคารที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๕๙

ความชอบหรือความถนัดแตกต่างกันไป เช่น การศึกษาในสายอาชีพ (เป็นต้น) และมีความรับผิดชอบต่อครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ**

(๔) วรรคหก กำหนดให้รัฐมีกองทุนช่วยเหลือสนับสนุนค่าใช้จ่ายสำหรับผู้ขาดแคลนเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา ประกอบกับเพื่อเสริมสร้างและพัฒนาคุณภาพและประสิทธิภาพครู โดยมีการใช้มาตรการหรือกลไกทางภาษีให้ผู้บริจาคทรัพย์สินเข้ากองทุนดังกล่าวได้รับสิทธิประโยชน์ทางภาษีด้วย**

** คำอธิบายสาระสำคัญของร่างรัฐธรรมนูญ เล่ม ๓ จัดทำโดยคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ และบันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๑๕ วันอังคารที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๕๘

** คำอธิบายสาระสำคัญของร่างรัฐธรรมนูญ เล่ม ๓ จัดทำโดยคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ และบันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๑๖ วันพุธที่ ๒ มีนาคม ๒๕๕๙

บทบัญญัติรัฐธรรมนูญ	ความมุ่งหมาย
<p>มาตรา ๕๕ รัฐต้องดำเนินการให้ประชาชนได้รับบริการสาธารณสุขที่มีประสิทธิภาพอย่างทั่วถึง เสริมสร้างให้ประชาชนมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพและการป้องกันโรค และส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการพัฒนาภูมิปัญญาด้านแพทย์แผนไทยให้เกิดประโยชน์สูงสุด</p> <p>บริการสาธารณสุขตามวรรคหนึ่ง ต้องครอบคลุมการส่งเสริมสุขภาพ การควบคุมและป้องกันโรค การรักษาพยาบาล และการฟื้นฟูสุขภาพด้วย</p> <p>รัฐต้องพัฒนาการบริการสาธารณสุขให้มีคุณภาพและมีมาตรฐานสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง</p>	<p>กำหนดให้รัฐมีหน้าที่ให้บริการควบคุม และส่งเสริมงานด้านสาธารณสุขที่มีคุณภาพให้ประชาชนมีสุขภาพดี ควบคุมป้องกัน รักษา และฟื้นฟูสุขภาพ รวมทั้งการพัฒนาการแพทย์แผนไทย</p>

คำอธิบายประกอบ

บทบัญญัติลักษณะนี้ได้บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๓๔ เป็นครั้งแรก และได้บัญญัติในลักษณะนี้เรื่อยมาจนถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ซึ่งเป็นบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับสิทธิของบุคคลที่จะได้รับการบริการสาธารณสุขอย่างเสมอภาค และได้มาตรฐานเพื่อพัฒนาคนให้มีคุณภาพ ซึ่งเป็นการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน โดยรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้กำหนดเรื่องหน้าที่ในการบริการสาธารณสุขมาบัญญัติไว้ในหมวดนี้และเพื่อบังคับให้เป็นหน้าที่ของรัฐ^{๓๓} โดยรัฐจะต้องสร้างหลักประกันให้ประชาชนได้รับบริการสาธารณสุขที่มีประสิทธิภาพอย่างทั่วถึงแล้ว พร้อมทั้งเสริมสร้างให้ประชาชนมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพและการป้องกันโรค เช่น การออกกำลังกาย หรือไม่รับประทานอาหารจุกจิก เป็นต้น นอกจากนี้ ยังบัญญัติเพิ่มเติมถึงเรื่องแพทย์แผนไทย เพื่อทำให้เกิดความคุ้มครอง และเป็นการให้ความสำคัญการแพทย์แผนไทยโดยรัฐ^{๓๔} รวมทั้งต้องพัฒนาการบริการสาธารณสุขให้มีคุณภาพและมีมาตรฐานสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องด้วย^{๓๕}

^{๓๓} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๓๑๒ วันพฤหัสบดีที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๕๔

^{๓๔} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๖๓ วันอังคารที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๕๔

^{๓๕} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๘๘ วันพฤหัสบดีที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

บทบัญญัติรัฐธรรมนูญ	ความมุ่งหมาย
<p>มาตรา ๕๖ รัฐต้องจัดหรือดำเนินการให้มีสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของประชาชนอย่างทั่วถึงตามหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน</p> <p>โครงสร้างหรือโครงข่ายขั้นพื้นฐานของกิจการสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานของรัฐอันจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของประชาชนหรือเพื่อความมั่นคงของรัฐ รัฐจะกระทำด้วยประการใดให้ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชนหรือทำให้รัฐเป็นเจ้าของน้อยกว่าร้อยละห้าสิบเอ็ดมิได้</p> <p>การจัดหรือดำเนินการให้มีสาธารณูปโภคตามวรรคหนึ่งหรือวรรคสอง รัฐต้องดูแลมิให้มีการเรียกเก็บค่าบริการจนเป็นภาระแก่ประชาชนเกินสมควร</p> <p>การนำสาธารณูปโภคของรัฐไปให้เอกชนดำเนินการทางธุรกิจไม่ว่าด้วยประการใด ๆ รัฐต้องได้รับประโยชน์ตอบแทนอย่างเป็นธรรม โดยคำนึงถึงการลงทุนของรัฐ ประโยชน์ที่รัฐและเอกชนจะได้รับ และค่าบริการที่จะเรียกเก็บจากประชาชนประกอบกัน</p>	<p>กำหนดให้รัฐมีหน้าที่จัดให้มีสาธารณูปโภคที่มีมาตรฐานอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม โดยยึดถือประโยชน์ของชาติ และไม่เก็บค่าบริการจนเกินสมควร</p>

คำอธิบายประกอบ

(๑) บทบัญญัติลักษณะนี้เคยมีมาก่อนในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ โดยกำหนดหลักการเกี่ยวกับการจัดให้มีสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของประชาชนมาบัญญัติไว้ในหมวดหน้าที่ของรัฐแทน เพราะเป็นเรื่องที่ควรกำหนดให้เป็นหน้าที่ของรัฐ รัฐจะไม่ดำเนินการไม่ได้ โดยได้แก้ไขข้อความให้มีความชัดเจนและครอบคลุมมากยิ่งขึ้น^{๑๖} กล่าวคือ นอกจากจะกำหนดให้รัฐมีหน้าที่ต้องจัดหรือดำเนินการให้มีสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของประชาชนอย่างทั่วถึงตามหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนแล้ว รัฐยังจะต้องดูแลมิให้มีการเรียกเก็บค่าบริการจนเป็นภาระแก่ประชาชนเกินสมควร ประกอบกับในการนำสาธารณูปโภคของรัฐไปให้เอกชนดำเนินการทางธุรกิจไม่ว่าด้วยประการใด ๆ รัฐต้องได้รับประโยชน์ตอบแทนอย่างเป็นธรรมด้วย^{๑๗}

(๒) วรรคหนึ่ง คำว่า “อย่างทั่วถึง” บัญญัติขึ้น เพื่อเป็นหลักประกันให้รัฐจัดหรือดำเนินการให้มีสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานทุกจังหวัดอย่างทั่วถึง ส่วนจะสามารถดำเนินการได้ทั่วถึงเมื่อใดเป็นเรื่องนโยบาย

^{๑๖} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๓๘ วันศุกร์ที่ ๓๐ ตุลาคม ๒๕๕๔

^{๑๗} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๘๘ วันพฤหัสบดีที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔ และครั้งที่ ๘๙ วันศุกร์ที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

และงบประมาณของรัฐ”^{๕๘} ส่วนคำว่า “หลักการพัฒนาย่างยั่งยืน” บัญญัติขึ้น เพื่อเป็นกรอบในการพัฒนาของรัฐ เนื่องจากปัจจุบันการจัดหรือดำเนินการให้มีสาธารณูปโภคของรัฐ ไม่มีการวางแผนล่วงหน้า และไม่คำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในอนาคต จึงต้องกำหนดกรอบเป็นหลักการพัฒนาย่างยั่งยืนในความหมายกว้างไว้^{๕๙}

(๓) **วรรคสอง** กำหนดหลักการบังคับรัฐมิให้นำเอาทรัพย์สินที่เป็นของรัฐอยู่เดิม ไปดำเนินการด้วยวิธีการแปรรูปให้บริการสาธารณูปโภคดังกล่าวตกเป็นของเอกชน^{๖๐}

(๔) **วรรคสาม** กำหนดให้เป็นหน้าที่ของรัฐต้องดูแลมิให้มีการเรียกเก็บค่าบริการจนเป็นภาระแก่ประชาชนเกินสมควรในการใช้สาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน

(๕) **วรรคสี่** กำหนดหลักการคุ้มครองการนำทรัพย์สินของรัฐไปหาประโยชน์โดยทำให้รัฐเสียหาย โดยกำหนดให้รัฐต้องดูแลมิให้ทรัพย์สินของรัฐถูกเอกชนนำไปหาประโยชน์อย่างไม่เป็นธรรม^{๖๑}

^{๕๘} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๓๙ วันจันทร์ที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๘

^{๕๙} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๓๙ วันจันทร์ที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๘

^{๖๐} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๓๐ วันอังคารที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙

^{๖๑} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๓๐ วันอังคารที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙

บทบัญญัติรัฐธรรมนูญ	ความมุ่งหมาย
<p>มาตรา ๕๗ รัฐต้อง</p> <p>(๑) อนุรักษ์ ป่าไม้ และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณีอันดีงามของท้องถิ่นและของชาติ และจัดให้มีพื้นที่สาธารณะสำหรับกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชน ชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้ใช้สิทธิและมีส่วนร่วมในการดำเนินการด้วย</p> <p>(๒) อนุรักษ์ คุ้มครอง บำรุงรักษา ป่าไม้ บริหารจัดการ และใช้หรือจัดให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพ ให้เกิดประโยชน์อย่างสมดุลและยั่งยืน โดยต้องให้ประชาชนและชุมชนในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมดำเนินการ และได้รับประโยชน์จากการดำเนินการดังกล่าวด้วยตามที่กฎหมายบัญญัติ</p>	<p>กำหนดให้รัฐรับรองและคุ้มครองสิทธิของประชาชน ชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชุมชนของตน</p>

คำอธิบายประกอบ

(๑) บทบัญญัติลักษณะนี้มีบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ เป็นครั้งแรก และต่อมาในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ซึ่งเป็นบทบัญญัติที่รองรับสิทธิชุมชน ชุมชนท้องถิ่น และชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม

การรับรองและคุ้มครองสิทธิของประชาชน ชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณีอันดีงาม ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพ ตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้ จะบัญญัติไว้ใน ๒ หมวด ที่มีความเกี่ยวข้องและสอดคล้องกันทั้งในเรื่องสิทธิของปวงชนชาวไทย และหน้าที่ของรัฐ กล่าวคือ มีการบัญญัติความปรากฏทั้งในหมวด ๓ สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย มาตรา ๔๓ และหมวด ๕ หน้าที่ของรัฐ มาตรา ๕๗ และมาตรา ๕๘^{๑๑๑}

(๒) มาตรา ๕๗ (๑) ความว่า “อันดีงาม” คือดีงามตามลักษณะของวิญญูชน ทั้งนี้ ผู้ที่จะตีความว่าดีงามหรือไม่คือ รัฐ ซึ่งขึ้นอยู่กับวิจารณ (criticize) ของประชาชนด้วย^{๑๑๒}

(๓) มาตรา ๕๗ (๒) กำหนดหลักการที่สำคัญ ๓ ประการ คือ หลักการพัฒนาอย่างสมดุลและยั่งยืน หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน และหลักการกระจายอำนาจ^{๑๑๓} โดยในส่วนของรายละเอียดของการมี

^{๑๑๑} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๑๙ วันจันทร์ที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๘ และครั้งที่ ๑๑๒ วันพฤหัสบดีที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๕๙

^{๑๑๒} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๑๙ วันจันทร์ที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๘

^{๑๑๓} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๑๘ วันศุกร์ที่ ๓๐ ตุลาคม ๒๕๕๘

ส่วนร่วมดำเนินการและการได้รับประโยชน์จากการดำเนินการในเรื่องต่าง ๆ ให้เป็นไปตามที่กฎหมายลำดับรองบัญญัติ^{๒๔}

^{๒๔} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๖๑ วันอังคารที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๕๙

บทบัญญัติรัฐธรรมนูญ	ความมุ่งหมาย
<p>มาตรา ๕๘ การดำเนินการใดของรัฐหรือที่รัฐจะอนุญาตให้ผู้ใดดำเนินการ ถ้าการนั้นอาจมีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ คุณภาพสิ่งแวดล้อม สุขภาพ อนามัย คุณภาพชีวิต หรือส่วนได้เสียสำคัญอื่นใดของประชาชนหรือชุมชนหรือสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง รัฐต้องดำเนินการให้มีการศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของประชาชนหรือชุมชน และจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้มีส่วนได้เสียและประชาชนและชุมชนที่เกี่ยวข้องก่อนเพื่อนำมาประกอบการพิจารณาดำเนินการหรืออนุญาตตามที่กฎหมายบัญญัติ</p> <p>บุคคลและชุมชนย่อมมีสิทธิได้รับข้อมูล คำชี้แจง และเหตุผลจากหน่วยงานของรัฐก่อนการดำเนินการหรืออนุญาตตามวรรคหนึ่ง</p> <p>ในการดำเนินการหรืออนุญาตตามวรรคหนึ่ง รัฐต้องระมัดระวังให้เกิดผลกระทบต่อประชาชน ชุมชน สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพน้อยที่สุด และต้องดำเนินการให้มีการเยียวยาความเดือดร้อนหรือเสียหายให้แก่ประชาชนหรือชุมชนที่ได้รับผลกระทบอย่างเป็นธรรมและโดยไม่ชักช้า</p>	<p>เพื่อเป็นหลักประกันว่าการดำเนินการของรัฐหรือการอนุญาตให้ดำเนินการใดที่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ คุณภาพสิ่งแวดล้อม สุขภาพ อนามัย คุณภาพชีวิต วิถีชีวิตของประชาชนหรือชุมชน อย่างรุนแรง รัฐต้องศึกษา ประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ ทั้งนี้ต้องจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนที่เกี่ยวข้องก่อน โดยต้องคำนึงให้เกิดผลกระทบน้อยที่สุด และต้องเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบอย่างเป็นธรรมและโดยไม่ชักช้า</p>

คำอธิบายประกอบ

(๑) บทบัญญัติลักษณะนี้ได้บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ เป็นครั้งแรก และในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ อันเป็นบทบัญญัติที่กำหนดหลักการคุ้มครองสิทธิการมีส่วนร่วมในการรับรู้และรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในการดำเนินการที่อาจมีผลกระทบต่อบุคคลและส่วนรวม และสิทธิของบุคคลในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และได้รับประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

รัฐธรรมนูญฉบับนี้ ได้เพิ่มหลักการใหม่ในเรื่อง การดำเนินการใดของรัฐหรือที่รัฐจะอนุญาตให้ผู้ใดดำเนินการนั้นกำหนดให้สิทธิแก่บุคคลและชุมชนได้รับทราบข้อมูล คำชี้แจง และเหตุผลจากหน่วยงานของรัฐก่อนการดำเนินการหรืออนุญาต และนอกจากนี้กำหนดให้เป็นหน้าที่ของรัฐในการระมัดระวังการเกิดผลกระทบต่อประชาชน ชุมชน สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพ และหากเกิดผลกระทบจะต้องเป็นกรณีน้อยที่สุด และต้องดำเนินการเยียวยาความเดือดร้อนหรือเสียหายอย่างเป็นธรรมและโดยไม่ชักช้า ตามที่บัญญัติในวรรคสามของมาตรานี้

(๒) วรรคหนึ่ง กำหนดหลักการเกี่ยวกับหน้าที่ของรัฐตามหลักการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี โดยกำหนดให้เป็นหน้าที่ของรัฐที่ต้องดำเนินการให้มีการศึกษาและประเมินผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและ

สุขภาพ ของประชาชนหรือชุมชนก่อนดำเนินการโครงการหรือกิจกรรม และต้องดำเนินการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมโดยจัดให้มีการรับฟังความคิดเห็นของผู้มีส่วนได้เสียและประชาชนและชุมชนที่เกี่ยวข้องก่อนดำเนินการ เพื่อนำมาประกอบการพิจารณาดำเนินการหรืออนุญาตโครงการหรือกิจกรรมที่อาจมีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ คุณภาพสิ่งแวดล้อม สุขภาพ อนามัย คุณภาพชีวิต หรือส่วนได้เสียสำคัญอื่นใดของประชาชนหรือชุมชนหรือสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง

(๓) **วรรคสอง** กำหนดหลักการใหม่เพื่อเป็นหลักประกันว่าบุคคลและชุมชนย่อมมีสิทธิได้รับข้อมูล คำชี้แจง และเหตุผลจากหน่วยงานของรัฐก่อนการดำเนินการหรืออนุญาตเพื่อสร้างความมั่นใจให้แก่ประชาชนและชุมชนสามารถใช้สิทธิดังกล่าวได้

(๔) **วรรคสาม** เพิ่มหลักการใหม่เพื่อให้รัฐต้องพยายามป้องกันไม่ให้เกิดผลกระทบเกิดขึ้นก่อนเป็นลำดับแรกแต่หากเกิดความเสียหาย รัฐต้องเยียวยาความเดือดร้อนหรือเสียหายให้แก่ประชาชนหรือชุมชนที่ได้รับผลกระทบอย่างเป็นธรรม และโดยไม่ชักช้า

ทั้งนี้ หลักเกณฑ์การเกิดผลกระทบต่อประชาชน ชุมชน สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพน้อยที่สุด คือ โดยทั่วไปรัฐจะต้องพยายามป้องกันไม่ให้เกิดผลกระทบต่อประชาชน หากป้องกันไม่ได้ทั้งหมดแล้วเกิดความเสียหายกับประชาชน จะต้องเป็นผลกระทบน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ซึ่งเป็นไปตามแต่ละกรณีไม่อาจกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญได้ และเมื่อเกิดเป็นคดี ศาลจะเป็นผู้ชี้ว่าเป็นผลกระทบน้อยที่สุดหรือไม่

(๕) การรับรองและคุ้มครองสิทธิของประชาชนและชุมชนในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพ ตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้ จะบัญญัติไว้ใน ๒ หมวดที่มีความเกี่ยวข้องและสอดคล้องกันทั้งในเรื่องสิทธิของปวงชนชาวไทย และหน้าที่ของรัฐ กล่าวคือ มีการบัญญัติความปรากฏทั้งในหมวด ๓ สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย มาตรา ๔๓ และหมวด ๕ หน้าที่ของรัฐ มาตรา ๕๗ และมาตรา ๕๘ และนอกจากนี้ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐ ให้ความสำคัญในเรื่องนี้มาก โดยกำหนดไว้ในบทเฉพาะกาล มาตรา ๒๗๘ ให้คณะรัฐมนตรีดำเนินการให้หน่วยงานของรัฐที่คณะรัฐมนตรีกำหนดดำเนินการให้จัดทำร่างกฎหมายที่จำเป็นตามมาตรา ๕๘ ให้แล้วเสร็จและเสนอต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติภายในสองร้อยสี่สิบวันนับแต่วันประกาศใช้รัฐธรรมนูญนี้ ในกรณีที่หน่วยงานของรัฐไม่อาจดำเนินการได้ภายในกำหนดเวลาดังกล่าว ให้คณะรัฐมนตรีสั่งให้หัวหน้าหน่วยงานของรัฐนั้นพ้นจากตำแหน่ง

บทบัญญัติรัฐธรรมนูญ	ความมุ่งหมาย
มาตรา ๕๙ รัฐต้องเปิดเผยข้อมูลหรือข่าวสารสาธารณะในครอบครองของหน่วยงานของรัฐที่มีใช้ข้อมูลเกี่ยวกับความมั่นคงของรัฐหรือเป็นความลับของทางราชการตามที่กฎหมายบัญญัติ และต้องจัดให้ประชาชนเข้าถึงข้อมูลหรือข่าวสารดังกล่าวได้โดยสะดวก	กำหนดหน้าที่ของรัฐในการคุ้มครองสิทธิการเข้าถึงข้อมูลหรือข่าวสารสาธารณะ

คำอธิบายประกอบ

(๑) บทบัญญัติลักษณะนี้เคยมีมาก่อนในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ซึ่งเป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารสาธารณะ โดยรัฐธรรมนูญฉบับนี้กำหนดให้เป็นหน้าที่ของรัฐที่จะต้องเปิดเผยข้อมูลหรือข่าวสารสาธารณะในครอบครองของหน่วยงานของรัฐที่มีใช้ข้อมูลเกี่ยวกับความมั่นคงของรัฐหรือเป็นความลับของทางราชการตามที่กฎหมายบัญญัติ และต้องจัดให้ประชาชนเข้าถึงข้อมูลหรือข่าวสารดังกล่าวได้โดยสะดวก^{๖๖} เพื่อให้การปฏิบัติราชการมีความโปร่งใส ประชาชนตรวจสอบได้โดยตรง อันจะเป็นประโยชน์ในการป้องกันและระงับยับยั้งการทุจริตและประพฤติมิชอบ^{๖๗}

(๒) การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารสาธารณะตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้ จะบัญญัติอยู่ทั้ง ๒ หมวด ที่มี ความสอดคล้องกันทั้งสิทธิของปวงชนชาวไทย และหน้าที่ของรัฐ กล่าวคือ มาตรา ๔๑ (๑) เป็นการบัญญัติรับรองถึงสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนในการเข้าถึงข้อมูลและข่าวสารสาธารณะที่อยู่ในความครอบครองของหน่วยงานของรัฐ ส่วนความในมาตรา ๕๙ เป็นการบัญญัติให้รัฐมีหน้าที่ต้องเปิดเผยข้อมูลและข่าวสารสาธารณะที่อยู่ในความครอบครองของรัฐเช่นกัน^{๖๘}

(๓) ข้อมูลหรือข่าวสารสาธารณะใดจะเป็นข้อมูลเกี่ยวกับความมั่นคงของรัฐหรือเป็นความลับของทางราชการหรือไม่ จะต้องพิจารณาไปตามระเบียบและหลักเกณฑ์ตามที่กฎหมายบัญญัติเท่านั้น หน่วยงานของรัฐที่ครอบครองข้อมูลหรือข่าวสารสาธารณะดังกล่าวไม่สามารถใช้ดุลพินิจตามอำเภอใจได้ (ควรดูประกอบ พระราชบัญญัติข้อมูลข่าวสารของราชการ พ.ศ. ๒๕๔๐ และระเบียบว่าด้วยการรักษาความลับ พ.ศ. ๒๕๔๔)^{๖๙}

^{๖๖} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๑๙ วันจันทร์ที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๘

^{๖๗} คำอธิบายสาระสำคัญของร่างรัฐธรรมนูญ เล่ม ๑ จัดทำโดยคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ

^{๖๘} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๑๒๒ วันพฤหัสบดีที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๕๙

^{๖๙} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๑๒๒ วันพฤหัสบดีที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๕๙

บทบัญญัติรัฐธรรมนูญ	ความมุ่งหมาย
<p>มาตรา ๖๐ รัฐต้องรักษาไว้ซึ่งคลื่นความถี่และสิทธิในการเข้าใช้วงโคจรดาวเทียมอันเป็นสมบัติของชาติ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติและประชาชน</p> <p>การจัดให้มีการใช้ประโยชน์จากคลื่นความถี่ตามวรรคหนึ่ง ไม่ว่าจะใช้เพื่อส่งวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และโทรคมนาคม หรือเพื่อประโยชน์อื่นใด ต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์สูงสุดของประชาชน ความมั่นคงของรัฐ และประโยชน์สาธารณะ รวมตลอดทั้งการให้ประชาชนมีส่วนร่วมได้ใช้ประโยชน์จากคลื่นความถี่ด้วย ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ</p> <p>รัฐต้องจัดให้มีองค์กรของรัฐที่มีความเป็นอิสระในการปฏิบัติหน้าที่ เพื่อรับผิดชอบและกำกับการค้าเนินการเกี่ยวกับคลื่นความถี่ให้เป็นไปตามวรรคสอง ในกรณี องค์กรดังกล่าวต้องจัดให้มีมาตรการป้องกันมิให้มีการแสวงหาประโยชน์จากผู้บริโภคโดยไม่เป็นธรรมหรือสร้างภาระแก่ผู้บริโภคเกินความจำเป็น ป้องกันมิให้คลื่นความถี่รบกวนกัน รวมตลอดทั้งป้องกันการกระทำที่มีผลเป็นการขัดขวางเสรีภาพในการรับรู้หรือปิดกั้นการรับรู้ข้อมูลหรือข่าวสารที่ถูกต้องตามความเป็นจริงของประชาชน และป้องกันมิให้บุคคลหรือกลุ่มบุคคลใดใช้ประโยชน์จากคลื่นความถี่โดยไม่คำนึงถึงสิทธิของประชาชนทั่วไป รวมตลอดทั้งการกำหนดสัดส่วนขั้นต่ำที่ผู้ใช้ประโยชน์จากคลื่นความถี่จะต้องดำเนินการเพื่อประโยชน์สาธารณะ ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ</p>	<p>กำหนดหน้าที่ของรัฐในการรักษาไว้ซึ่งคลื่นความถี่และสิทธิในการเข้าใช้วงโคจรดาวเทียม เพื่อประโยชน์สูงสุดของส่วนรวม</p>

คำอธิบายประกอบ

(๑) บทบัญญัติลักษณะนี้มีบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ เป็นครั้งแรก และต่อมาในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ซึ่งเป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับการคุ้มครองการจัดสรรคลื่นความถี่อย่างเป็นธรรม โดยรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้แก้ไขข้อความให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น เนื่องมานำมาบัญญัติไว้ในหมวดหน้าที่ของรัฐ

(๒) วรรคหนึ่ง เพิ่มหลักการใน เรื่อง "...สิทธิในการเข้าใช้วงโคจรของดาวเทียมอันเป็นสมบัติของชาติ..." เนื่องจากสิทธิในการเข้าใช้วงโคจรของดาวเทียมนั้น ไม่มีเจ้าของ ประเทศไทยมีเพียงสิทธิเข้าไปใช้วงโคจรดาวเทียมเท่านั้นตามข้อตกลงระหว่างประเทศเพื่อไม่ให้เกิดการแย่งคลื่นความถี่ในช่วงเวลาเดียวกัน

การบัญญัติด้วยคำดังกล่าวจะให้ความสำคัญกับเรื่องสิทธิในการเข้าใช้วงโคจรของดาวเทียมอันเป็นสมบัติของชาติ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติและประชาชนโดยรวม^{๓๑}

(๓) วรรคสอง เพิ่มหลักการให้ประชาชนมีส่วนร่วมได้ใช้ประโยชน์จากคลื่นความถี่ด้วย ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ^{๓๒}

(๔) วรรคสาม เพิ่มหลักการให้เอกชนที่ได้รับการจัดสรรคลื่นความถี่ต้องดำเนินงานเพื่อประโยชน์สาธารณะตามที่กฎหมายบัญญัติด้วย^{๓๓} นอกจากนี้ ความว่า “...ป้องกันมิให้คลื่นความถี่รบกวนกัน...” บัญญัติขึ้นเพื่อช่วยแก้ไขปัญหาการใช้คลื่นรบกวนกัน อาทิ การใช้คลื่นความถี่ของวิทยุชุมชนและการบินพลเรือนที่รบกวนคลื่นความถี่ที่ราชการใช้อยู่ได้ เป็นต้น^{๓๔}

(๕) บทเฉพาะกาล มาตรา ๒๗๔ กำหนดให้คณะกรรมการกิจการกระจายเสียง กิจการโทรทัศน์ และกิจการโทรคมนาคมแห่งชาติ ตามพระราชบัญญัติองค์กรจัดสรรคลื่นความถี่และกำกับการประกอบกิจการวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และกิจการโทรคมนาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ เป็นองค์กรตามมาตรา ๖๐ วรรคสาม และให้คณะรัฐมนตรีดำเนินการแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติดังกล่าว ให้เป็นไปตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้ และเสนอต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ เพื่อพิจารณาภายใน ๑๘๐ วัน นับแต่วันประกาศใช้รัฐธรรมนูญนี้

^{๓๑} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๖๑ วันอังคารที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๕๙ ครั้งที่ ๙๐ วันอังคารที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙ และครั้งที่ ๑๒๒ วันพฤหัสบดีที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๕๙

^{๓๒} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๖๗ วันอังคารที่ ๑๙ มกราคม ๒๕๕๙

^{๓๓} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๖๓ วันอังคารที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๕๙

^{๓๔} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๑๒๒ วันพฤหัสบดีที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๕๙

บทบัญญัติรัฐธรรมนูญ	ความมุ่งหมาย
<p>มาตรา ๖๑ รัฐต้องจัดให้มีมาตรการหรือกลไกที่มีประสิทธิภาพในการคุ้มครองและพิทักษ์สิทธิของผู้บริโภคด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านความรู้ข้อมูลที่เป็นจริง ด้านความปลอดภัย ด้านความเป็นธรรมในการทำสัญญา หรือด้านอื่นใดอันเป็นประโยชน์ต่อผู้บริโภค</p>	<p>กำหนดหน้าที่ของรัฐในการคุ้มครองและพิทักษ์สิทธิของผู้บริโภค</p>

คำอธิบายประกอบ

(๑) บทบัญญัติลักษณะนี้มีบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ เป็นครั้งแรก และต่อมาในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ซึ่งเป็นบทบัญญัติที่กำหนดหลักการเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิผู้บริโภค โดยรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ได้นำหลักการดังกล่าวมาบัญญัติเพิ่มเติมไว้ในหมวดหน้าที่ของรัฐ เพื่อบังคับให้รัฐมีหน้าที่ต้องให้ความคุ้มครองผู้บริโภค และนำได้สิทธิของผู้บริโภคตามพระราชบัญญัติคุ้มครองผู้บริโภค พ.ศ. ๒๕๒๒ มากำหนดเพิ่มเติมไว้ในมาตรานี้ ได้แก่ ๑. สิทธิที่จะได้รับข่าวสาร รวมทั้งคำพรรณนาคุณภาพที่ถูกต้องและเพียงพอเกี่ยวกับสินค้าหรือบริการ ๒. สิทธิที่จะมีอิสระในการเลือกหาสินค้าหรือบริการ ๓. สิทธิที่จะได้รับความปลอดภัยจากการใช้สินค้าหรือบริการ ๔. สิทธิที่จะได้รับความเป็นธรรมในการทำสัญญา หรือ ๕. สิทธิที่จะได้รับการพิจารณาและชดเชยความเสียหาย เป็นต้น^{๙๙}

(๒) ความว่า “...มาตรการหรือกลไกที่มีประสิทธิภาพในการคุ้มครองสิทธิของผู้บริโภค...” บัญญัติขึ้นเนื่องจากปัจจุบันการคุ้มครองผู้บริโภค รวมถึงการคุ้มครองการค้าทางอิเล็กทรอนิกส์ด้วย ดังนั้นรัฐจึงต้องกำหนดให้มีกลไกในการคุ้มครองสิทธิของผู้บริโภคที่มีประสิทธิภาพมากขึ้นเพื่อให้ครอบคลุมกับสถานการณ์ในปัจจุบัน^{๑๐๐}

^{๙๙} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๘๘ วันศุกร์ที่ ๓๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑

^{๑๐๐} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๑๗ วันพฤหัสบดีที่ ๓ มีนาคม ๒๕๕๑

บทบัญญัติรัฐธรรมนูญ	ความมุ่งหมาย
<p>มาตรา ๖๒ รัฐต้องรักษาวินัยการเงินการคลังอย่างเคร่งครัดเพื่อให้ฐานะทางการเงินการคลังของรัฐมีเสถียรภาพและมั่นคงอย่างยั่งยืนตามกฎหมายว่าด้วยวินัยการเงินการคลังของรัฐ และจัดระบบภาษีให้เกิดความเป็นธรรมแก่สังคม</p> <p>กฎหมายว่าด้วยวินัยการเงินการคลังของรัฐอย่างน้อยต้องมีบทบัญญัติเกี่ยวกับกรอบการดำเนินการทางการเงินการคลังและงบประมาณของรัฐ การกำหนดวินัยทางการเงินการคลังด้านรายได้และรายจ่ายทั้งเงินงบประมาณและเงินนอกงบประมาณ การบริหารทรัพย์สินของรัฐและเงินคลัง และการบริหารหนี้สาธารณะ</p>	<p>กำหนดหน้าที่ของรัฐในการรักษาวินัยการเงินการคลังอย่างเคร่งครัด และจัดระเบียบภาษีให้เกิดความเป็นธรรม</p>

คำอธิบายประกอบ

(๓) วรรคหนึ่ง บัญญัติหลักการการรักษาวินัยการเงินการคลังโดยเทียบเคียงได้ตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ ที่กำหนดให้รัฐต้องดำเนินการควบคุมให้มีการรักษาวินัยการเงินการคลังเพื่อสนับสนุนเสถียรภาพและความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ โดยรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้แก้ไขข้อความให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น เนื่องจากนำมาบัญญัติไว้ในหมวดหน้าที่ของรัฐ โดยกำหนดให้รัฐต้องรักษาวินัยการเงินการคลังตามกฎหมายว่าด้วยวินัยการเงินการคลังของรัฐอย่างเคร่งครัดเพื่อให้ฐานะทางการเงินการคลังของรัฐมีเสถียรภาพและมั่นคงอย่างยั่งยืน ไม่ใช่จ่ายเงินงบประมาณฟุ่มเฟือยไม่สร้างภาระ และมีระบบภาษีที่เป็นธรรม^{๓๖}

การรักษาวินัยการเงินการคลัง หมายรวมถึงการก่อหนี้สาธารณะด้วย ดังนั้น การที่รัฐใช้เงินโดยไม่มีผู้ตรวจสอบเป็นการผิดวินัยการเงินการคลัง เป็นการสร้างหนี้สาธารณะเกินความจำเป็นทำให้เกิดภาระต่อรัฐบาลในขณะนั้น รัฐบาลในอนาคต และประชาชน จึงจำเป็นต้องกำหนดเรื่องการรักษาวินัยการเงินการคลังไว้ให้ชัดเจน^{๓๗}

(๒) วรรคสอง บัญญัติขึ้นเพื่อบังคับให้รัฐต้องมีกฎหมายว่าด้วยวินัยการเงินการคลัง ตามข้อเสนอของคณะกรรมการพัฒนาระบบบริหารราชการ^{๓๘}

^{๓๖} คำอธิบายสาระสำคัญของร่างรัฐธรรมนูญ เล่ม ๓ จัดทำโดยคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ และบันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๓๕ วันอังคารที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๕๗

^{๓๗} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๓๕ วันอังคารที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๕๗

^{๓๘} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๖๓ วันอังคารที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๕๗ และครั้งที่ ๙๐ วันอังคารที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๗

บทบัญญัติรัฐธรรมนูญ	ความมุ่งหมาย
<p>มาตรา ๖๓ รัฐต้องส่งเสริม สนับสนุน และให้ความรู้แก่ประชาชนถึงอันตรายที่เกิดจากการทุจริตและประพฤติมิชอบทั้งในภาครัฐและภาคเอกชน และจัดให้มีมาตรการและกลไกที่มีประสิทธิภาพเพื่อป้องกันและจัดการทุจริตและประพฤติมิชอบดังกล่าวอย่างเข้มงวด รวมทั้งกลไกในการส่งเสริมให้ประชาชนรวมตัวกันเพื่อมีส่วนร่วมในการรณรงค์ให้ความรู้ ต่อต้านหรือชี้เบาะแส โดยได้รับความคุ้มครองจากรัฐตามที่กฎหมายบัญญัติ</p>	<p>กำหนดหน้าที่ของรัฐในการจัดการทุจริตและประพฤติมิชอบในทุกรูปแบบ โดยการมีส่วนร่วมของประชาชน</p>

คำอธิบายประกอบ

เป็นบทบัญญัติใหม่ ซึ่งมีความสอดคล้องกับมาตรา ๓๕ (๓) ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช ๒๕๕๗ เนื่องจากภาระหน้าที่ในการจัดทุจริตคอร์รัปชันและการประพฤติมิชอบถือเป็นความรับผิดชอบของรัฐที่จะต้องมีมาตรการและกลไกในการจัดการทุจริตและประพฤติมิชอบในทุกรูปแบบ ทั้งในส่วนผู้ให้และผู้รับ รวมถึงการทำสัญญาภาคเอกชน^{๙๙}

ทั้งนี้ กำหนดให้มีการให้ความรู้แก่ประชาชนถึงอันตรายที่เกิดจากการทุจริตและประพฤติมิชอบทั้ง ในภาครัฐและภาคเอกชน ซึ่งเป็นกระบวนการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่ประชาชนได้ทราบถึงปัญหา ร้ายแรงของประเทศที่เกิดมาจากการทุจริตคอร์รัปชัน^{๑๐๐}รวมทั้งให้มีกลไกส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการป้องกันและจัดการทุจริต และประพฤติมิชอบที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการรวมตัวกันเพื่อมีส่วนร่วมในการรณรงค์ให้ความรู้ ต่อต้าน หรือชี้เบาะแส เป็นต้น อย่างไรก็ดี การกำหนดให้ประชาชนมีส่วนร่วมป้องกันปราบปรามหรือจัดการทุจริตดังกล่าว อาจทำให้ประชาชนได้รับอันตราย จึงกำหนดให้ประชาชนได้รับความคุ้มครองจากรัฐตามที่กฎหมายบัญญัติด้วย^{๑๐๑}

^{๙๙} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๑๕ วันอังคารที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๕๗ และครั้งที่ ๖๓ วันอังคารที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๕๙

^{๑๐๐} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๖๓ วันอังคารที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๕๙

^{๑๐๑} บันทึกการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ ๙๐ วันอังคารที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙ และครั้งที่ ๙๗ วันพฤหัสบดีที่ ๓ มีนาคม ๒๕๕๙